

ПІСЛЯДИПЛОМНА ОСВІТА В КОНТЕКСТІ ПРОФІЛІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ

Л. Липова, М. Войцехівський, В. Малишев

У світлі входження України до європейського освітнього простору все актуальнішою стає концепція навчання впродовж усього життя, одним з етапів якого є післядипломна освіта. Ця ланка безперервної освіти розширює базову професійну освіту, удосконалює професіоналізм фахівців. Її якісними складовими є освітня, професійно-кваліфікаційна й практична функції.

Особливістю післядипломної освіти є не лише навчання, а нерідко й переучування дорослих зі сформованими стереотипами, подолання деяких усталених поглядів, врахування водночас попереднього позитивного досвіду спеціалістів, а також зміну цілей, завдань і функцій сучасної середньої і вищої шкіл. Суттєвою перевагою післядипломної освіти є її здатність швидше реагувати на соціальні й економічні зміни, що сталися в суспільстві, знання вимог практики, необхідності реформування освітнього середовища, адаптації освітян до умов сучасного соціуму.

Актуальним є підвищення кваліфікації вчителів з питань профілізації навчання. Адже теперішні учні хочуть знати не лише, що саме їм треба вивчати, а й навіщо, де в майбутній професійній діяльності їм стануть у нагоді знання, набуті в школі, який профіль навчання їм вибрати, на яку професію націлитися.

На сучасному етапі в українській системі освіти зростає потреба в створенні мережі профільного навчання в освітньому окрузі, у коригуванні образу вчителя профільної школи. Готувати вчителів до профільного навчання необхідно терміново, долаючи всілякі труднощі.

Труднощі в організації профільного навчання полягають, зокрема, у тому, що різні установи і ланки суспільства мають неоднакові уявлення про цілі й принципи профільної освіти. Одні розглядають поглиблену підготовку з профільних предметів лише як сходинку до вступу до ВНЗ. При цьому надмірно роздувається навчальний план, вводяться «мертві» мови — латинь, санскрит тощо. Інші переконані в тому, що профільна школа має бути майже професійною. Вони різко скорочують гуманітарні предмети на користь фізико-математичних. Дехто вважає, що профільна школа має бути не стільки профільною, скільки професійною з усіма етапами орієнтації на вибір професії: профорієнтацією, профконсультацією, профвідбором і профадаптацією.

До того ж питання профільної освіти іноді розглядаються відірвано від допрофільної підготовки і проф-

орієнтації, хоча це — три сторони однієї системи: «допрофільна підготовка — профільне навчання — профорієнтація».

Крім того, систему профільного навчання часто розглядають відірвано від місцевих умов, проте саме врахування регіональних особливостей забезпечує успіх профільного навчання і профорієнтації для молоді, що мешкає на певній території України. Адже в кожній кліматичній зоні України потреба у спеціалістах регулювалася «зверху», залежно від потреб і можливостей регіону. Перехід на ринкову економіку призвів до обвальної декваліфікації, яка не відрегулювалася попитом і пропозицією, а зумовила величезні втрати на перенавчання, організацію центрів зайнятості тощо. На відміну від західних країн, де людина працює там, де живе, у нас людина живе там, де є робота. Цей факт призвів до значних ускладнень: руйнування сімей, ментальності, усталених стереотипів.

Труднощі розв'язання проблеми профільного навчання пов'язані ще й з тим, що нею опікується лише МОН України, а для успіху справи потрібні спільні зусилля багатьох відомств. З цього випливає, що профілізація має бути пов'язана з регіональними, районними, сільськими програмами розвитку, здійснюватися відповідно до потреб населення і можливостей економіки міста чи села.

І нарешті, причиною труднощів є й те, що деякі вчителі надають перебільшеного значення у профільному навчанні прикладній спрямованості змісту, нехтуючи фундаментальністю знань. Проте еталонною може бути тільки фундаментальна наукова освіта, головна мета якої — поширення наукового знання як невід'ємної частини світової культури [2]. Вчителі мають зрозуміти, що у профільній освіті акцент слід робити саме на світоглядній моделі, як першочерговій для кожної культурної людини, а не лише на практико-прагматичній, прикладній спрямованості навчання. Тільки фундаментальні знання дають змогу випускнику в разі потреби швидко переорієнтуватися, змінити спеціалізацію або й професію, самостійно здобувати необхідні знання. Отже, профільність навчання не має здійснюватися за рахунок зниження його фундаментальності. Як свідчить практика профілізації, школи по-різному підготовані до профільного навчання і в аспекті теоретичної підготовки вчителів, і в аспекті матеріально-технічної бази школи.

Опитування вчителів засвідчило, що потрібні якісні зміни в цілому у підготовці до профільного навчання. Передусім, як вважають учителі, потрібні належна матеріально-технічна база навчального закладу (особливо для викладання експериментальних дисциплін), фахова перепідготовка (адже наука не стоїть на місці), а також оволодіння змістом на більш поглибленому, профільному рівні. До того ж педагогу профільної школи, крім знань з предмета викладання, необхідні вміння організації науково-дослідної роботи учнів (дослідницьких та проектних робіт школярів, групових та індивідуальних форм організації пізнавальної діяльності). Під час фахової перепідготовки на семінарах треба з'ясувати:

- а) вчителі яких категорій можуть дати фундаментальні знання з профільних предметів;
- б) скільки й які курси на вибір в основній школі та які і скільки спецкурсів можна запропонувати старшокласникам на вибір за різними рівнями складності;
- в) які висувуються вимоги до засвоєння знань та оцінювання учнів після закінчення відповідних курсів. Учителю треба знати також дидактичні вимоги щодо створення курсів на вибір, забезпечити їх успішне функціонування, знати регіональні особливості профільного навчання, запити на професії у своєму освітньому окрузі.

Тож інститутам післядипломної освіти педагогічних працівників та методистам з різних предметів для підвищення професійної компетентності педагогів, на нашу думку, необхідно:

- а) розробити блочно-модульну програму перепідготовки педагогічних кадрів (блоки спільних для різних спеціальностей предметів). Наприклад, з психології і педагогіки спільні для різних категорій учителів курси: «Вступ до спеціальності», «Основи проєктивної діяльності», «Основи наукових досліджень» тощо. Аналогічно модулі з окремих профільних предметів, що вирізняються за змістом. Наприклад, модульні теми з хімії для різних природничих профілів: «Організація науково-дослідної діяльності учнів у класах природничо-математичного напрямку», «Організація профільних спецкурсів» тощо;
- б) розробити програми і навчальні посібники зі спецкурсів, створити в методичних центрах інститутів і районних відділах освіти банк даних спецкурсів на електронних і паперових носіях;
- в) виявити, вивчити, узагальнити і поширити перспективний досвід з організації профільного навчання, забезпечити функціонування майстер-класів;
- г) організувати масове допрофільне навчання (включаючи підготовчий етап до нього — 5–8 кл., його психологічний і змістовий аспекти);
- д) організувати творчі предметні і міжпредметні групи вчителів з проблем допрофільної підготовки і профільного навчання;
- е) задіяти в освітніх округах експериментальні майданчики;
- є) створити мотиви і фактори заохочення для педагогів щодо професійного вдосконалення;
- ж) переглянути критерії оцінювання професійної діяльності вчителя;

з) з метою заохочення учнів до навчання ввести накопичувальну оцінку, портфель досягнень школяра (портфоліо);

и) використовувати в освітньому процесі технології індивідуалізованого навчання.

Останні найкраще сприяють процесу самовизначення особистості, усвідомленню сенсу життя, здійсненню вибору профілю навчання і професії, а в цілому — успішній соціалізації випускника, його самореалізації. Для цього необхідно:

- а) співпадіння інтересів і здібностей;
- б) усвідомлення бажань, можливостей і потреб у самовизначенні;
- в) усвідомлення відповідальності за прийняття рішень, зокрема щодо вибору професії;
- г) вміння реально оцінити всі «за» і «проти» різних професійних альтернатив;
- д) тривалість і ґрунтовність планування професійного майбутнього;
- е) характер реалізації професійних планів.

Найкращий результат у підготовці кадрів до введення профільного навчання дають зазвичай курси підвищення кваліфікації вчителів, які стають для них системоутворювальним компонентом, сприяють розвитку професійних умінь. Такі курси, особливо якщо вони поєднані з самоосвітою вчителів і обміном досвіду, допоможуть забезпечити:

- а) практичну, діяльну спрямованість освіти;
- б) варіативність та індивідуалізацію освітнього процесу;
- в) проєктну і пошуково-дослідну діяльність учнів;
- г) психолого-педагогічний супровід навчально-виховного процесу в напрямі вибору учнями профілю навчання (на етапі допрофільної підготовки) і орієнтацію на вибір та оволодіння майбутньою професією.

Саме курси, призначенням яких є підвищення фахового рівня для підготовки до профільного навчання, сприяють заглибленню вчителів у проблему, усвідомленню її важливості, надають компетентності вчителям у розв'язанні допрофільних і передпрофесійних проблем.

Відомо, що найкращі програми з перепідготовчих курсів сягають обсягу 540 год, тож відповідно і підготовка вчителів з профільного навчання в такому разі висока [3]. З позицій вимог сьогодення навчання на подібних курсах орієнтує вчителя на проєктування програми власного професійного саморозвитку з проблем допрофільної підготовки і профільного навчання, вчить аналізувати зміст освіти з позицій компетентнісного підходу, здобувати, інтерпретувати і використовувати необхідну інформацію, організовувати проєктну й науково-дослідну роботу з учнями. Навчально-тематичний план курсів перепідготовки при інститутах післядипломної педагогічної освіти має передбачати творче навчання, розраховане на творчий потенціал учителя і його самоосвіту. Творчий потенціал учителя найкраще реалізується за умови використання технологій творчих педагогічних майстерень, які надають можливість:

- а) використання суб'єктивного досвіду й інтересу слухачів;
- б) демонстрації своїх здібностей у навчальній діяльності;

в) відвідування уроків з профільних предметів, курсів на вибір в основній школі та спецкурсів у старшій школі з подальшим обговоренням варіантів підвищення результатів навчання.

При цьому слухачі мають виконувати індивідуальні чи групові завдання з розв'язування поставлених проблем, потім відбуваються дискусії, спільне обговорення, обстоювання власних поглядів, інколи перегляд позицій у зв'язку з переконливими фактами й аргументами опонентів. Розмірковування слухача над конкретною ситуацією, власне ставлення до проблеми, діяльнісний підхід сприяють у процесі занять активізації процесу, високій мотивації до професійного самовдосконалення, зокрема з профільного навчання.

Крім курсів підвищення кваліфікації, можна застосовувати ще й інші форми:

а) неперервний науково-методичний супровід професійного розвитку педагога (семінари, майстер-класи, конференції з профільного навчання, індивідуальні і тематичні консультації);

б) організацію науково-педагогічних співтовариств;

в) реалізацію накопичувальної системи підвищення кваліфікації, що враховує індивідуальну освітню програму вчителя профільної школи (вільний вибір навчальних курсів, які відповідають інтересам і потребам педагога);

г) проведення моніторингу професійної компетентності педагогів профільної школи та з'ясування перспектив зростання професійної майстерності вчителів для роботи у профільній школі.

Щодо форм і методів повсякденної діяльності педагога з профільного навчання у міжкурсний період, то найкращий результат дає обмін досвідом вчителів у методичні дні в районних та міських центрах освіти.

В основній школі, крім традиційних уроків, використовуються екскурсії на підприємства, позакласна робота гуртків, курси на вибір, де особливо яскраво виявляються захоплення учнів. Викладання у певному класі впродовж кількох років дає вчителю можливість майже безпомилково визначити напрям улюблених предметів учня, з'ясувати його захоплення. Короткотривалі курси на вибір учня (пропедевтичні, предметні, орієнтувальні) дають можливість з'ясувати його інтереси й уподобання. У цей період формується готовність до оптимального вибору профілю навчання. Тому цей етап розвитку учнів часто називають діагностично-прогностичним, бо на ньому проводиться діагностика інтересів і навчальних можливостей, прогнозується їхня подальша професійна доля.

Крім вивчення учнів, проводиться виявлення поглядів батьків дев'ятикласників щодо подальших професійних планів учнів, аналізуються їхні анкети про професійні уподобання. У цей період основною метою допрофільної підготовки стає формування в дітей здатності робити свідомий вибір подальшого профілю навчання відповідно до їхніх здібностей і інтересів, готовності виявити наполегливість у докладанні зусиль для здобуття якісної освіти. На цьому етапі проводяться різні конкурси, олімпіади, порівняння портфоліо однолітків, організується інформування батьків про передбачувані навчальні профілі в школі та в освітньому окрузі в цілому.

У дев'ятикласників свобода вибору профілю навчання і майбутньої професії можлива за умови досить розвинених і усвідомлених ціннісних орієнтирів. Тобто аксіологічний аспект формування в учнів готовності спочатку до вибору профілю навчання, а потім і майбутньої професії має важливе значення. Надання свободи вибору зумовлює й відповідальність за нього. Крім профільних предметів, учні на власний вибір обов'язково відвідують 2–3 спецкурси. Поступово у старшокласників спостерігається зміна широких інтересів на стрижневі, тобто вони стають вузкими і чіткішими, зростає інформаційна база, виникає яскрава можливість міжпредметних асоціацій. Тому учні можуть виконувати дослідницькі проєктивні роботи колективного чи індивідуального характеру.

Саме тому в цей період зростає роль учителів профільних предметів, їхня діяльність має виходити за межі уроку, вони мають володіти значним обсягом інформації зі свого предмета, мати нове професійне мислення, вміння працювати за новими технологіями, у проєктивному режимі, розробляти спецкурси, проводити дослідницькі експедиції (наприклад, археологічні, геологічні, етнографічні тощо), організувати творчу взаємодію учнів. Тож вимоги до вчителів профільної школи зростають.

Сучасний учитель профільної школи має чітко дотримуватися морально-етичних принципів, бути гуманним, особисто зацікавленим у результатах профільного навчання, комунікабельним, високофаховим, щедро ділитися методичним досвідом. Першорядними завданнями вчителя профільної школи є:

а) створення дидактичних умов для практичної орієнтації освітнього процесу за рахунок посилення аксіологічного аспекту, зв'язку з життям, застосування інтерактивних форм і методів навчання, акцентування на діяльнісному аспекті змісту навчання;

б) виявлення природних задатків і здібностей дітей та підлітків, формування компетентностей, необхідних для вибору майбутньої професії;

в) забезпечення варіативності навчання й особистісної орієнтації освітнього процесу шляхом прогнозування і проєктування індивідуальних освітніх траєкторій школярів на різних етапах навчання;

г) завершення профільного (в основній школі) і професійного (в старшій школі) самовизначення учнів.

З такими завданнями може впоратися не кожний учитель. До необхідних рис учителя профільної школи необхідно віднести поєднання педагогічної компетентності (предметні, психолого-педагогічні знання та вміння), педагогічної майстерності (високий рівень володіння сучасними навчальними технологіями), індивідуального іміджу й авторитету в учительському й учнівському колективах.

З метою визначення рівня професіоналізму педагога перед атестацією у школі та в районних управліннях освіти (методичних центрах) слід проводити моніторинг професійної компетентності. За його результатами вибудовується система підвищення кваліфікації, що включає зміст додаткової професійної освіти (зокрема самоосвіту), а також форми і методи роботи з педагогами профільної школи (передусім семінари й майстер-класи).

У міжкурсовий період учителі одержують знання про педагогічне проектування, а також про зміст варіативної освіти й інноваційний пошук у районних методичних центрах. На районному рівні створюються конкурсні й експертні комісії з найбільш компетентних і досвідчених професіоналів (бажано з викладачів ВНЗ), які аналізують та оцінюють створені вчителями посібники і програми курсів на вибір для допрофільної підготовки та спецкурси (елективи) для профільного навчання в старшій школі. Експертами є спеціалісти, що володіють знаннями і досвідом у галузі певної професійної діяльності. Їхні співтовариства (методоб'єднання) висловлюють міркування щодо вчительських розробок, беручи повну відповідальність за свої експертні висновки.

Учитель профільної школи може бути експертом, якщо він володіє:

а) необхідними знаннями та досвідом зі свого фаху, здатністю об'єктивно аналізувати й оцінювати об'єкт експертизи, оцінювати можливість застосування сучасних технологій щодо конкретних ситуацій, давати відповідні рекомендації, відповідати за зроблені висновки;

б) на високому рівні знаннями з певної наукової дисципліни;

в) технікою проведення експертизи;

г) специфічними якостями: інтуїцією, інтелектом, евристичністю, креативністю, незалежністю, умінням вести діалог з розробником програми чи посібника про оприлюднення його унікального досвіду, прогнозувати шляхи вирішення проблем, що при цьому виникають, тощо.

Районні та міські (обласні) центри профільного навчання та шкільна методична служба здійснюють діяльність у напрямках:

а) організації науково-педагогічних співтовариств (методоб'єднань) з вирішення інноваційних завдань;

б) неперервного науково-методичного супроводу розвитку професійності вчителя (проведення постійно діючих і проблемних семінарів, майстер-класів, індивідуальних і тематичних консультацій);

в) проведення дистанційних курсів підвищення кваліфікації без відриву від виробництва;

г) реалізації накопичувальної системи підвищення кваліфікації, що враховує вибір індивідуальної освітньої програми професійного зростання вчителя профільної школи (вибір блоків-модулів, навчальних курсів тощо);

д) розроблення і проведення моніторингу професійної компетентності педагогів профільної школи.

До методів визначення професійної компетентності вчителя можна віднести спостереження за його діяльністю на уроках і в позаурочний час, бесіди з учителями й учнями. Бесіди з учителем дають можливість з'ясувати його індивідуальне ставлення до цінностей і цілей професії, до змісту навчання, до учня як суб'єкта навчальної діяльності, до колег і до себе. У процесі бесід також визначаються:

а) знання нормативно-правової бази (законодавчих нормативних документів із питань освіти, основ трудового законодавства);

б) науково-теоретична компетентність (знання теоретичних основ з предмета викладання, методів науки, історії її розвитку та значення);

в) методична підготовка (знання змісту, форм, методів, засобів навчання з предмета);

г) психолого-педагогічна обізнаність (знання психологічних закономірностей та особливостей розвитку школярів, знання з теорії навчання і виховання учнів);

д) оцінка результативності педагогічної діяльності (рівень та якість навченості школярів, результати тестувань, перемог в учнівських олімпіадах, конкурсах тощо);

е) перспективи зростання педагогічної майстерності (авторські програми, методичні розробки, робота над дисертацією, план самоосвіти тощо).

Результати моніторингу професійної компетентності вчителя мають слугувати основою для його атестації [1]. При цьому пріоритет надається особистісно-орієнтованій моделі безперервної післядипломної освіти упродовж усього життя.

У міжкурсовий період учитель профільного предмета здійснює ще й роль координатора, налагоджує взаємодію школи із закладами додаткової освіти, вищими та середніми спеціальними навчальними закладами з метою поліпшення профорієнтаційної роботи. Якщо в місті учні переважно зорієнтовані на вступ до ВНЗ, то в селі профільне навчання напряму вирішує ще й завдання професійної підготовки школярів, тобто набуття робітничої професії ще на шкільній лаві. Учитель налагоджує контакти з сільськими підприємствами різних форм власності. Такий приклад є позитивним, бо вирішується також проблема подолання безробіття в сільській місцевості. Місцеві підприємства фінансують курси з набуття потрібних на ринку праці професій з урахуванням специфіки умов роботи на селі.

Отже, профільне навчання може здійснюватися успішно, якщо в період курсової перепідготовки (теоретичне підґрунтя) і в міжкурсовий період (самоосвіта, самовдосконалення, обмін досвідом і навчальна діяльність) учителі профільних предметів та шкільні психологи працюватимуть наполегливо, здійснюючи комплексний підхід до вирішення проблеми, залучаючи всі державні інституції, дотримуючись системи: «допрофільна підготовка — профільне навчання — профорієнтація».

ЛІТЕРАТУРА

1. Гоглова М.Н. Каким быть учителю профильной школы / М.Н. Гоглова, И.К. Кобзенко // Профильная школа. — 2007. — № 1. — С. 22–26.

2. Егоров О. Профильное образование: проблемы и перспективы / О. Егоров // Народное образование. — 2006. — № 5. — С. 32–36.

3. Пан С. Подготовка педагога профильной школы / С. Пан, Н. Криволапов, Л. Бобкова // Народное образование. — 2004. — № 1. — С. 133–140.